

ЈОВАН ДЕЛИЋ

ПЕТ ЛИРСКИХ КРУГОВА ЂОРЂА СЛАДОЈА

САЖЕТАК: Ово је прилика да се размотри ауторска ретро-спектива пјесника Ђорђа Сладоја. Сладоје је приредио ауторски избор из своје поезије, сврставши пјесме у нових пет циклуса – „лирских кругова” – према тематском принципу. Тиме смо добили једну могућну слику најбољег Сладојевог пјесништва, иако су многе добре пјесме морале бити изостављене.

Природа овога рада одређена је структуром књиге: морамо се прво позабавити пролошком пјесмом, затим аутопоетичким циклусом, потом Сладојевим виђењем XX вијека, па циклусом религијско-метафизичке поезије, онда циклусом о самоћи у избјеглиштву и, на крају, циклусом о дјетињству и дјечаштву који се показао као извор метафизичких квалитета.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ауторски избор, ретроспектива, деконтекстуализација, реконтекстуализација, меланхолија, иронија, циклуси, метафизички квалитети.

1.

Пред нама је лијепа, такорећи беспрекорна, ауторска пјесничка ретроспектива Ђорђа Сладоја – ауторски избор поезије од прве пјесникове збирке *Дневник несанице* (1976) до засад најновије под насловом *Занайски дом* (2019), која се управо појавила у издању новосадског издавача Православна реч. Мада су пјесме из те нове збирке читаоцима непознате и нове, пјесник је – да би оправдао природу ове едиције и поднаслов *Изабране и нове њесме* – додао пет сасвим нових пјесама: „Не умем са боговима”, „Раштан”, „Скица за споменик Милунки Савић”, „Јесте било кнежеве вечере” и „Туја”.

И лако је и тешко бирати и изабрати кад имате одакле да бирате: Ђорђе Сладоје има иза себе цијелу библиотеку од четрнаест самосталних и кохерентних збирки, не рачунајући ту књигу пјесама за дјецу и шест књига изабраних пјесама. Лако је, јер су Сладојеве пјесничке књиге вредносно високо уједначене и богате; тешко је, јер ће сваки избор нагласити једну, а занемарити другу страну, или стране, Сладојевог пјесништва. Избор је код вредносно уједначеног пјесника увијек редукција: пјесник би, увјерени смо, већ данас правио сасвим другу и другачију књигу, као што се и критичар пита да ли је исправније писати о ономе што је изостављено или о овоме што је изабрано. У овом случају пресудно је поштовање пјесника и његове ауторске воље, макар она била ствар тренутка и прилике.

Пјесник је био пред још једном тешкоћом: Сладојеве књиге су, по правилу, строго и пажљиво компоноване и уређене; пјесме су пажљиво и смисаоно адекватно распоређене у циклусе. Сада је то требало све наново прераспоредијивати и слагати, наново градити међусобно усаглашене смисаоне цјелине и пјесме наново здружити и скућити. То је и за читаоце, а нарочито за критичаре и будуће истраживаче, занимљиво: пјесник је ауторским избором имплицитно понудио и једну могућну интерпретацију свога пјесништва, један ауторски ретроспективни поглед на све што је у стиху досад написао.

Избор никада не може да замијени изворност збирки нити је гаранција да је избором обухваћено и сабрано све што је највредније од једног пјесника. Зато су избори драгоцјени и неопходни код „расутих” пјесника који имају много „пљеве”, а сасвим ризични код пјесника високог стандарда и строго компонованих збирки. Овај критичар никада не би прихватио да прави избор из поезије Момчила Настасијевића или Васка Попе, и увијек се мучи с изборима поезије. То је често тежак и помало неприродан посао. То значи, прво, деконтекстуализацију пјесама из збирки и њихову реконтекстуализацију у избор. Овај критичар је увјерен, чак и сигуран у то, да у добро компонованој збирци пјесме добијају и контекстуалну вриједност, која се губи кад их ишчупамо из контекста. На примјер, Сладојева књига *Далеко је Хиландар* је лирска петочинка са снажним унутарњим драмским набојем, који се неминовно губи кад се издвоје „најбоље” пјесме. Најбоље је ту *све*, цјелина.

То никако не значи да избор, поготову ауторски избор, нешто не истиче и не открива. Он је управо због тога драгоцјен што открива. У том смјеру ће се кретати и наше читање, односно интерпретација ове Сладојеве књиге. Пјесник склон грађењу цјеловитих и пажљиво компонованих збирки, какав је Ђорђе Сладоје, остаје

такав и када прави ауторску ретроспективу. Природно је да књига под насловом *Одлагање одласка* има за свој пролог пјесму „Не дају ми да одем“; вјероватно пјесму са највише стихова у књизи. Она се може сматрати и програмском пјесмом, јер је у најнепосреднијој значењској вези са насловом избора. Остале пјесме су распоређене у пет смисаоних цјелина, чији су наслови: „У каравеку“, „Пред црквом“, „Међу речима“, „У самоћи“ и „Иза гора“. Сладоје опет гради својеврсну лирску „петочинку“ с прологом, чији би се средишњи – трећи – „циклус“, „Међу речима“, могао разумјети као аутопоетички.

Ако је наш опис склопа и композиције избора тачан, онда се критичар, по природи ствари, мора прво позабавити насловом и прошлком пјесмом, па онда трећим, аутопоетичким „циклусом“, како бисмо нешто од саме поезије сазнали о природи ове књиге и о Сладојевој пјесничкој поетици.

2.

Ђорђе Сладоје је пјесник тешке густе меланхолије и мање или више снажне, готово свеприсутне ироније, која долази изнутра, из личног и колективног искуства, из доживљаја историје и доживљаја свијета уопште. По том споју меланхолије и ироније Сладоје је близак Милошу Црњанском. Тај спој се слуги из звучно ефектно склопљеног наслова у којем се у двије ријечи исте синтагме понавља гласовна група *одла* и четири пута вокал *а* – школски примјер богатог звучног подударана, алитераације и асонанце. Такав наслов је могао склопити неко ко осјећа близину одласка и судњега дана, тежак терет живота и свега што је видио и доживио; ко зна за осјећање муке и пораза; неко коме је мисао о одласку блиска и честа, натопљена густом меланхолијом, али и неко ко је свјестан неких изузетних животних вриједности и драгоцјених овоземаљских тренутака због којих вриједи одлазак одложити и помјерити у све неизвјеснију и хладнију будућност; неко ко ће се и са тим одласком, извјесним и неминовним, иронично поиграти. Тако већ Сладојев наслов *Одлагање одласка* носи спој меланхолије и ироније, ругање сваком лажном оптимизму и глупој, наивној, по правилу идеологизованој представи о свијетлој будућности, у којој чека неминовни, коначни одлазак, који би грешни човјек некако да одложи, барем као што се некад одлагао војни рок, или – као у истоименој пјесми „Одлагање одласка“ – самовољно одлагао одлазак на службу, „у ред за надницу“, за два-три дана, „дубока и светла / као у Бога испрошена“, да се жељан човјек нагледа најближега и најдражега, чега се никад не може довољно

нагледати: „звјезданог неба / сестриних очију / и лица материног”. То су те елементарне, интимне и вјечне вриједности због којих вриједи одлагати одлазак и којих ћемо жељни отићи с овога свијета. Та одлагања су благословени преступи који чине најплемени-тији емотивни златни талог наших доживљаја и који ће постати квасац доцнијих лирских евокација и пробљесака, као што је то случај у поезији Ђорђа Сладоја.

Пролошка пјесма „Не дају ми да одем” садржи набрајање, односно својеврсни каталог тих лирских вриједности које не допуштају одлазак; због којих и од којих живот добија лирску, емотивну, трајну позлату. Осамдесет два стиха ове дуге пјесме распоређена су у девет строфоида неједнаке дужине: по два од по седам, осам девет и једанаест, а један од дванаест стихова. Пјесма је досљедно испјевана у слободном стиху, са рефреном послје сваког строфоида, па се насловни стих – „Не дају ми да одем” – понавља као референ још девет пута, преображавајући се у поенту.

Набрајање се преображава у слику богатства и разноврсности овога и онога свијета, прошлости и садашњости, а повремено и будућности, међусобно прожетих и преплетених: душе умрлих шапћу ноћу у трави и дрвећу, очи упокојене мајке сијају у памћењу и сјећању и са онога свијета; пјесме и глас вољене жене, чији ехо долази „из оног далеког врта”, зари интимни заједнички простор; радост Тијаниног дјечјег и дјевојачког смијеха добија космичке размјере, па од њега „ластанице / забораве сеобу / и ждралови се помету”.

Мајчине очи су, зацијело, велика тајна, поготову очи упокојене мајке, које гледају из гроба, с онога свијета. Имао је Радослав Братић, херцеговачки приповједач, план да напише књигу *Очи моје мајке*. Не вјерујемо да је за ту Братићеву намјеру знао Ђорђо Сладоје, али је очи своје мајке, ево, опјевао. Уосталом све је у вези и сви смо у вези, казује ова Сладојева пјесма. Има нешто јаче и дубље од нас што нас спаја.

Загробни свијет умрлих душа повезан је са травом и дрвећем, и шапће кроз њих; дјечји смијех је у тајној вези с птицама селицама, ластанма и ждраловима; сутонска привиђења су не само равноправна већ су и привилегована у односу на најстварнији доживљај. Уосталом, и привиђења су доживљај, и те какав, моћан и страшан. Облак распет на невидљивом крсту између Хума и Прења поуздан је знак Христове близине и присности. Мјесец као „дремљив тумач / тајни земље и воде” спаја горњи и доњи свијет, небо и земљу; звијезде су се спустиле с неба и напуниле дјечју шаку, па су се измијешале с пахуљама слова и трешњама. Дувански дим повезује генерације и свјетове, а „Његовим дахом” шуме књиге, „чаробни

брегови речи”, и „сунцокрети и звона” – све што је Дух Господњи осјенио.

Свијет завичаја оживљава у сликама културе, па су „куполе стогова сламних / у византијском стилу”, а „тврђаве мравињака / и зарасле могиле” израњају из напуштеног простора дјетињства и младости, заједно са звуцима вратанаца на дворишту које „залупе треском и потом дуго цвиле”. У том звуку цвилежи лирски субјекат чује прекор напуштене куће и предака. Из истог свијета и времена долазе: „дуга ждребеће гриве / светлице – веверице / под стрехом врапчији сабор / пчелиње задужбине” изван и око куће, а из куће – „кућни светац на зиду”, и изнад куће, на кућном небу – „Сунце у чуду / застало понад света”.

Том сплету вриједности и чуда припадају „јуродиви и нишчи / без хлеба и конака / који небеса држе и беду позлаћују / месечином и смехом / мада немају никог / ни тамо ни овамо / сем ветра и облака”; они у магновењу „на пусте чуке / таворску светлост своде”, преображавајући кршевити, голи херцеговачки пејзаж у богојављенски. Не сјећамо се да је неко испјевао такву, а камоли љепшу строфу о нишчима и јуродивима као што је то у овој пјесми учинио Сладоје. Нишчи и јуродиви су кадри да задрже на овом свијету осјетљиву пјесничку душу, вјечно нагнуту над смрћу и спремну на одлазак.

Најзад, ту су нишчим и јуродивим ближњи – ислужени, бивши војници, редови, незнани јунаци, многи одавно упокојени, безмало сви одреда заборављени, што стоје у сну на тајној коти, одакле пуца поглед на Цер, Колубару и Маљен, „Косово клето / и цркве Метохије” и на стазе којима се многи никад нијесу вратили. Дуг према њима одржава човјека у животу.

На крају набрајања су једна луда нада и једна *смешна ѿомисао*. *Луда нада* је синтагма једног великог филозофа, пјесника трагичног осјећања живота, једног од ријетких великих језуита који је волио Србе и искрено им се дивио за историјско чудо што су га починили у Првом свјетском рату. Превасходно зато, али не само зато, изговарамо име Мигел де Унамуно с највећим поштовањем и осјећањем блискости, па и дуга. Дубоко смо увјерени да Ђорђо Сладоје није ни на крај памети имао Унамуна када је пјевао ову пјесму нити је знао за његову помало оксиморонску синтагму *луда нада*. *Луда нада* се – вели Унамуно – јавља и буди кад човјек дотакне своје дно; када до краја осјети своју смртност и трагично осјећање живота. Из ње се рађа побуна против смрти и чежња за бесмртношћу. У Ђорђа Сладоја се *нада неугасна* буди и распламсава у доба расула; „нада неугасна – да ћемо тужни роде / у златне скупити купе / све што се расу”. А уз ту наду је жива „и смешна

помисао / да ће ти затребати / у одсудном часу / што сањао сам и писао”. А то вјероватно највише и најснажније држи једног пјесника да не оде.

На дјелу је општа повезаност свега са свиме, микро и макро свијета и простора, космичког и личног, бившег, садашњег и будућег, умрлих и живих, душа и биља, историје и савремености, културе и свијета дјетињства и завичаја. Та свеопшта веза свега са свиме није ни симболистички тајанствена, ни суматраистички далекометна у смислу споја удаљених простора, већ је интимна и присна чак и када је веза с дубоком прошлoшћу, историјом и културом. Та свеповезаност гради слику богатства свијета и мрежу вриједности; сплет чуда која не дају лирском субјекту да оде из тог чудесног и богатог, а нимало лаког ни лагодног свијета. Пјесник је на почетку, у прологу, исплео мрежу вриједности која га чува од свјетских ужаса и не да му, упркос свему, „да оде”. А толико је разлога да се оде.

3.

Послије прошлoшке пјесме слиједи пет новоформираних „циклуса”: „У каравеку”, у којем се нуди визија црног, прошлог XX вијека и у којем је сабрано деветнаест врхунских Сладојевих пјесама; „Пред црквом”, гдје је окупљено шеснаест пјесама, условно речено – религијског тематског усмјерења, „Међу речима”, гдје се налази једанаест пјесама поетичког усмјерења, „У самоћи” са седамнаест пјесама које тематизују ратни пораз и избјеглиштво и „Иза гора” са петнаест пјесама са завичајном тематиком. Књига, дакле, има укупно седамдесет девет пјесама, што је за један избор релативно коректна и скромна мјера. За жаљење је што је изван овога избора остало много врхунских пјесама које је пјесник, више из скромности, а мање због концепције избора, изоставио.

Наше отварање збирке почећемо од трећег – поетичког – циклуса „Међу речима” како бисмо од саме поезије сазнали понешто о пјесниковој личној поетици. На почетак циклуса ставио је пјесму под насловом „Песме” – уводну пјесму у књизи *Златне олујине* – која нуди искошен пјесников поглед на сопствену пјесничку и животну еволуцију. Пјесма је тродјелна, па опјева три фазе у пјесниковом животу и пјевању.

Па како се одвијао тај пјесников „развој”? Помало наопако, као код доброг броја наших пјесника. Ту се много човјек не пита, већ одлучују историја и судбина.

Прву пјесму, односно прве пјесме, испјевао је у присном простору родитељске куће: „У дому очевоме / У сјају петролејке /

Коју мајчине руке / Још каткад у сну пале²⁷. Тај свијет постоји још само у сну и, позлаћен, у успоменама. Све је ту своје, *наше*, присно. Присвојна замјеница *наш* наметљиво се три пута понавља у другој строфи, гдје се јавља и датив личне замјенице *ми* – *нама*. Тако су *наш* и *нама* кључне ријечи и кључни облици у овој строфи и оне потврђују присност простора у којем настају те прве пјесме:

За окном *наш* је снијег
Падао на *наш* орах
На јабуке и трешње
Које су *нама* цвале
Нашом круном и словом.
(Подвукао Ј. Д.)

Све је ту наше, кућно, топло, заједничко и присно. Пјесник је у свом изворном свијету.

У другом дијелу *мрак* је смијенио присни сјај мајчине петролејке. При том мрак има и дословно и метафорично значење: ријеч је о животу без освјетљења, али и о мраку историје, мраку времена, мраку грађанског рата (који се ни не помиње) и избјеглиштва у којем су и *сшабла йоскийтана* и које је означено *буљуком избјежлица*. Ту више ништа није ни *моје*, ни *наше*, већ *ко зна чије*, свакако туђе. Кров родитељског дома замијенио је *ко зна чији кров*; неки избјеглички, привремени, принудни, понижавајући смјештај. Друга пјесма – друге пјесме – настају у обескоријењености, бескућништву, избјеглиштву, под кишом-сачмаром и „ко зна чијим кровом”. Тако се, ето, развијају историја и пјесничка биографија:

Другу сам песму
Срицао у мраку
Под ко зна чијим кровом –
Вани је киша-сачмара
У дугим рафалима
Лила из вражјег кабла
На божјаке и мачке
На поскитана стабла
И буљук избеглица.

Нико ту није индивидуализован, нико није свој ни присан. Киша је *сачмара* и лила је из *вражјеџ кабла*. Идилично, присно и наше смијенило је мрачно, кишно, ко зна чије, *иуђе*; *божје* је смијењено *вражјим*, а *наш* *снијеџ* смијенила је непријатељска, убиственa *киша-сачмара*, вражје природе и поријекла. *Буљук избјежлица*

дијели судбину божјака и мачака. Божјаци су цио народ. Другу пјесму пјесник није *исцјевао* при свјетлости мајчине петролејке – као што је то ону прву – већ ју је *срицао у мраку*, очито мучно и неприлично. Све је поскитано, ишчашено, искоријењено, изложено рафалима кише сачмаре и самом ђаволу, а негдје се слуги и неки други, стварни рафал.

Трећи дио пјесме не доноси спас ни утјеху, већ гашење имена и лица. Технички напредак – компјутер и његов екран – не дјелује ни усређитељски, ни спасоносно: генитивна метафора *сйеје екрана* сугерише необухватљивост и несавладивост тог имагинарног, виртуелног простора и свијета. Снијег тога екрана је *йрах ледени*, а не *нашц снијеџ на нашцем ораху*. Он не потврђује личност ни присност, већ отуђује и убија горе од мећаве – у њему се гасе наша имена и лица:

А трећу ево ловим
По степама екрана
У чијем снегу
У праху леденоме
Гасе се наша
Имена
И лица.

Тако се, ето развија и модернизује једна пјесничка биографија. Тако се осамљује пјесник Ђорђо Сладоје у степама екрана.

Нашто то и чему? Шта ћемо и коме? – пита се пјесник, јер зна да је један стари египатски писац рекао да су све приче испричане, а стољећима и миленијумима то су понављали преучени филистри и књижевници. С ким ће о томе попричати пјесник, ако не са дуговјеким и дугопамтећим епским летећим месождером и згогласником, усменим творцем вишетомних српских хроника – враном и гавраном – како то стоји у пјесми „Утицаји”. Зато уводна пјесма у збирку *Силазак у самоћу* почиње управо тим питањем гаврану:

Шта ћемо и коме вране и гавране
Све су велике песме испеване?

Гавран му је, као дуговјека и дугопамтећа српска птица, због оних вишетомних српских хроника, најближи од свих птица; својеврсни двојник по дјелу и дубини памћења.

Лаковјерни пјесник би лако повјеровао да се више нема шта ни о чему пјевати, али му не дају птице. Оне не хају за препуне

библиотеке пјесничких сабраних дјела, нити за поетике ни њихову историју; не хају ни за лажне, набијеђене, ни праве пјесничке величине. Оне просто својим гласом пјевају своју пјесму, као да је свака од њих прва на свијету пропјевала. И Бог сами зна зашто то и по којем закону и искону чине, али птичји пјев не престаје. У том птичјем пјеву је, изгледа, већа мудрост него у сентенци простарог анонимног египатског писца. Пјева се из исконске потребе, из нејасног и мутног нагона за пјесмом и пјевањем и у том птичјем пјеву је неки дубљи и трајнији смисао од пјесничких сујета и мудровања.

Сладоје развија фигуру набрајања кроз цијелу пјесму „Шта ћемо и коме”. Пјевају своју пјесму својим гласом и за свој рачун, жуна и сова, славуји, чавке и голубови, ћук и тетреб, кукавица и зеба, пијетли и гуске, дјетлић, ждрал и лабуд, грлица и креја, врапци, шева и дрозд. Птичја поетика природе моћнија је од злогуких прорицања уморних поета и поетичара који гракћу да су све пјесме испјеване:

Поју ждрал и лабуд кос грлица креја
Да посраме песмом Марсију Орфеја
Траје врапчја граја ластавичја цика
Изван историје славе поетика
Што гракћу да све су песме испеване
А чуј како шева дрозд не зна да стане.

Тај цвркут, тај неугасиви птичји хор природе, даје пјесничку наду у смисао његове пјесме и пјевања. Док је тог птичјег пјева, има наде за пјесника и за Одисеја; има наде да ће се пронаћи пут до спасоносне Итаке:

По томе цвркуту цилику и гаку
Можда ћемо једном стићи на Итаку.

Треба ли уопште скретати пажњу на присуство хумора и ироније у овој Сладојевој пјесми? Ако су птице поетички самосвјесније и супериорније од пјесника и поетика, онда је несумњив Сладојев ироничан однос према пјесницима и поетикама, поготово онима који тврде да је с пјесмом и поетиком свршено, готово. Ваља, на крају рећи да је Сладоје активирао, свјесно или несвјесно, хуморни и комични потенцијал птица, чиме је бриљирао антички комедиограф Аристофан. Ова пјесма као да призива уводну пјесму „Утицаји” из књиге *Манастирски баџићован*, духовиту, мудру, ироничну као што је и ова о којој смо говорили. Сладоје зна добро

да је немогућно бити апсолутно оригиналан пјесник: ето, он је претрпио и прихватио неизбјежан утицај птица и птичјег поја.

Зашто би утицаји били резервисани само за пјеснике претходнике, за мртве и живе класике? Зар Господ није већи и моћнији пјесник и зар његова Творевина не утиче на пјесника барем колико и други пјесници? Зато ова пјесма и јесте обраћање Оцу коме се исповиједа своја „слабост” и подложност утицајима:

Слаб сам ти мој Оче и све утиче на ме.

И ова пјесма је својеврстан каталог набрајања. Набрајање је, очито, омиљен Сладојев пјеснички потупак.

То Сладојево *све* из наведеног стиха обухвата све нивое и регистре стварности и вриједности: од самог Господа (пјесма почиње пјесниковим признањем да је подлегао утицају Божјих чудеса) па до „гатка бабе Милке”; од славе Сина Божјег па до сна убогог себра. Од нарочитог утицаја на пјесника је „у висинама горка препирка међу светима”. Однос међу светима пјесник види као „громку препирку”, очито изазовну и утицајну. Сам однос пјесников према Творцу и Творевини није једнозначан ни једносмјеран и заслужује посебно истраживање. Ни односи у високој сфери светости нијесу – према пјеснику – у високом складу већ у знаку громке препирке међу светима.

На пјесника утичу „молитва горских врела и ноћни пој из јаме”, туга што он – пјесник – не може да лети као птица, киша, мећава и друге природне непогоде, враџбине, страх од вука, живописне шаре мраза на прозорском окну, у ледно зимско јутро, шара у пепелу, звуци гусала, јака црквеног звона, звук белегије док се оштри коса, мајчине успаванке, прекори критичара, гатке баба Милке, банатски возови и зов даљине, руке које машу возовима, кућа на осами крај пута у салашу. Утичу нечије очи и смијех, трешња и храст, јабука у цвату, глогов жбун у ињу, сунце са својом небеском милостињом и радознали мјесец, ждребећа радост и коњска туга, јарећи занос, пећински ехо који се сваком и свачем руга, тамјан и вино, вишетомне гавранове српске хронике о полумима, Косову, сеобама, страдању. Утиче на пјесника национални мит са Косовом у срцу и узалудни одласци на Косово „за Марком и Јанком”, па Бадње вечери са топлином куће. Утичу свијет дјетињства, дјечји снови и дневне двојнице, па младићки наступи стида и сарајевски мамурлуци. Утиче осјећање празнине „које заскочи душу изненада зверски” као из пресахлог бунара Дунђерских; утиче свијет сјећања и осјећања. Утиче поезија – баладе, елегije, Дучић, Шантић, Јејтс, Црњански, Рилке и пејзажи Војислава

Илића са хладним вјетром који јауче кроз њихове стихове. Утиче историја – Византинци, и Грци, и Руси, и све редом, и „кметско рађање с бедом”, буне и устанци.

Све се побројити не може. Списак је отворен, па је завршни катрен иронична поента:

Аз грешни Георгије, збуњен ослабљен дијак
Све примах к срцу и свему подложен бијак
Широм отварам врата – нек свет утиче у ме
У слаповима светлим и речи нека шуме.

Сумњива и мало подстицајна прича о утицајама преображава се у пјесников програм у чијем је средишту пуна отвореност према свијету: осјетљивост и пријемчивост за све елементе стварности. Пјесник држи отворена врата да свијет улази и утиче у свим својим разноврсним видовима. *Отвореност* и *осјетљивост* основна су програмска начела и извор „утицаја”.

Мјерено Сладојевим мјерилима утицаја и утицања, на пјесника су утицале птице, биљке и животиње, барем колико и пјесници и поетике. То никако не значи да пјесничких утицаја нема и да их није било. Њихово присуство потврђује и ова пјесма.

Сладојеве три уводне пјесме – „Шта ћемо и коме”, „Утицаји” и „Песме” – у три његове значајне збирке – *Силазак у самоћу* (2015), *Манастирски баштинован* (2008) и *Злајне олујине* (2012) – потврђују једну поетичку правилност: Ђорђо Сладоје врло пажљиво компонује своје пјесничке књиге стављајући на почетак уводну пјесму која отвара збирку и има несумњиво аутопоетичко значење. Оне нам говоре нешто важно и о збирци, и о пјеснику, а нарочито о пјесниковом схватању поезије. Зато су ове три пјесме биле предмет посебне пажње и нашле се на почетку овога рада – све су оне пролошке пјесме у својим збиркама и имају повлашћено аутопоетичко мјесто.

Двије пјесме су наглашено дијаложке: „Пут у Лијевно” и „Јесте било кнежеве вечере”. Прва асоцира на епску пјесму „Старац Вујадин”, али и на Романију Старине Новака, а друга је полемички усмјерена на ништитеље Косовског завјета. Сладоје се потврђује као баштиник и сљедбеник наше епике и Косовског завјета. Уосталом, опјевао је једнога гуслара – свога оца Спасоја.

И кад си у узама, и кад те, као старца Вујадина, воде у Лијевно, „твој страх прелази у целате”. Док је узник гледао одозго, са планине доље на друмове „предсмртним оком тетреба”, управо је од тога тетријеба учио и како се гледа и како се гине. Сладојев човјек је и у одсудном часу у вези са природом и она моћно утиче

на њега и у њега. Гледајући доље на друмове, хајдучки прости наук учи оно што је најбоље знао Старина Новак: „На општем месту причекати док дође злодух да те куша”.

Пјесниково је, и кад је у узама и на путу за Лијевно, да буде „у потаји са музама / Бирати придјев, римоват ревно”. Између муза и младих крчмарица укинута су разлике.

У пјесми „Јесте било Кнежеве вечере” насловом се осигуравају пројектоване сумње у Косовски завјет и на њих се одговара двјема секстинама и једним дистихом. Косовски јунаци – у првој секстини – одлазе у свјесну жртву и погибију „причешћени и заклети”, а враћају се – у другој секстини – као „Небоноше / Заветници тихи свети” у сваку сиромашну кривињару и земунуцу, у душу људску „И у сузу божур-чашку”. Поента је у завршном дистиху: косовски мученици и светитељи вратили су се и у пјесму, и отуда свијетле:

И у песму на дну које
Још се види вечерати.

На предање из светосавске традиције ослања се пјесма „Нетрулежне јабуке”. Пјесник би – као некакав иновјерац што је чувао крушке и јабуке у ковчегу „у којем су мошти Светога Саве / Понели на ломачу оне далеке зиме” – „У шкрињи мироточној у светлом повесму” чувао „речи за песму” у чежњи да оствари два своја идеала, видљива из његове поезије: везу са светошћу и светосављем, и везу са традицијом и почелом.

Дијалошку природу има и пјесма „Сви ћете ви једном писати поезију”, која насловом алудира на Бранка Миљковића, али је њена поетска мисао сасвим другачија. Пјесма се отвара парадоксом: пјесници су нишчи и живе псећи, у најбољем случају су небески кулучари, али ће, упркос томе, сви прећи на њихову страну. Разлог је општа људска патња из које човјек прегоревач: „Када у души стисне, а ја знам како то стишће / И ви ћете на ветру ловити риму за лишће”. Када се, последије убоја и тешких повреда, у срцу почну да роје *ћчеле очаја*, онда ће се и „речи-пијавице привијати на убоје”. Поезија је израз бола и очаја, а то је дио људске судбине. Па чак уз вино и ругалице књазу ваља смислити достојну похвалу вину и што бољу ругалицу. А то без поезије и пјесника не може. Најзад, поезија је насушна потреба душе, и тиме Сладоје поентира:

Ето пуне су кесе и бисаге и чрева
Али души је мало – она би и да пева.

А да је поезија насушна потреба душе, потврђује Сладоје пјесмом „Певач у магли”. Он је и „И слеп и одеран ал пева не престаје”, а наспрам његове пјесме све друго је какофонија: „Све друго ко да цвили, шкамуће, крешти и граје”. Он и мора да пјева зато што је „и слеп и одеран”: пјева из ране и унутрашње муке. Сладоје опет посеже за набрајањем као опробаним и сигурним стилским средством: пјева под вјешалима, пред тророгим вијећем, у запаљеној цркви, пред распећем у свим небеским приликама, на вјетру, киши, магли и међави, пепелом купине слави Сина и Оца, из јама гласом жртава који стиже до облака. Сладоје ствара архетип слијепца мученика који је спојио све српске пјесничке гласове.

Вриједност дана мјери се стихом и пјесмом: ако је дан милостан и чист, он је лак као цвијет лана, прегршт пјене и *дистих*. Дистих – та ризична форма која лако склизне у баналност – зна бити модерно и зналачки упошљена, лака као цвијет лана. Сладоје, наравно, воли дистих и често у њему најприродније запјева.

Поменућемо, на крају, Сладојеву „Тужбалицу за изумрлим занатима”, која је заправо похвала занату и златним рукама мајстора. О томе пјева нова Сладојева збирка *Занайџски дом*. Похвала занату је похвала вјештини, умијећу, уметности, па и пјесничкој умјетности. Тај занат данас нема богзна какав статус ни код пјесника, ни код сестре којој се обраћа, вајкајући се гдје и око чега губи дане:

А види сестро чиме се ја мајем.

Али то чиме се маје незамјењиво је и драгоцено кад је врхунско. То је незахвални занат „небеског кулучара”.

4.

Мада је циклус „У Каравеку” насловом усмјерен на XX вијек, Сладоје креће поиздаље – од *Сјароџа* и *Новоџа Завјетџа*, у којима је описано мноштво важних догађаја и личности у којима се огледа застрашујућа, убиличка природа човјекова, све до Христовог распећа. Ако Света Књига о злочинима свједочи и ако је човјек проказао, издао и убио Бога, и то на најстрашнији начин, онда не треба да чуди што је људска историја понајвише историја злочина и ужаса. Сладоје ће рећи да „не уме с Боговима”, ни небеским, а нарочито не са земаљским, осим колико толико с једним јединим, Свемоћним и Свемилосним Христом.

Свијет и вијек у којем смо живјели и овај у којем живимо Сладоје види као „срамни вилајет”, „У ком се крве / Државе и народи

/ Око ничијих имања / Урвина, црквина, пустолина...” – Углавном око материјалних добара и због стицања великог богатства, губећи душу и мјесто пред Господом. А због душе нико неће „да штетује / Ни лулу дувана / Ни канчело дима”. Живимо у срамном и бездушном вилајету, и ваља нам се одржати и опстати. Отуда долази осјећање узалудности и неизљечиве туге која „са црницом нам лица слаже”. Народ је претворен у збјег, а ријеч је постала ограничена до узалудности. Вриједности су доведене у питање или су разорене: пехари и жбанови не држе пиће, сузарник је препун, а празна плоска, а у пјесми су „Опаран дистих просута строфа”. Све посуђе је цикнуло, полупано или шупље, па се пјесник пита „Како ћу живим у чему мртвим / Донети жубор Вилиног врела”?

Обављено је усјековање храста – свеца међу српским храстовима – јер смета на дозначном „новом путу”; јер превише зна. „Тај превише зна и дуго памти / Држо је сабор и дизо буну”; јер „И кнезови су томе ради / Јер куд ће ако проговори”; јер се с њиме, бојати се, ишчупао коријен отпора и устанка; јер је почињено светогрђе. Храст – устанак не станује више у Србији.

Косово је – средишња српска вриједност, историјска и митска – притиснуто, а Срби из њега потиснути, па је „наша туга / Голема људска мука / Над којом гавран нем је / А сова ћутка ћука”, а Сладоје из те туге пјева хуморно, иронично и не мање болно у славу косовских врабаца који су постојано остали на страшном судном пољу, пошто су „побегли ждрали / и соколови сиви”, мрке вође, самозвани набијеђени јунаци и епизодисти. Врабац је са Сладојем ушао у српску поезију и узлетио изнад све рјеђега сивог сокола, уз готово ишчезлог крсташ орла и све чешћега гаврана. У знаку доминације врапца је крај XX и XXI вијека, и српско косовско ваздухопловство.

Сладоје дучићевски кличе „Ave Serbia”, али су му тонови ближи очају Милоша Црњанског, па цвили прешавши и убјегнувши преко Дрине: „Мајчице ја те ипак / Нисам замишљао тако”. Србија је била, јесте и будет Спаситељка; пјесник јој је захвалан на крову и хљебу, и одржаном животу, но ипак цвили за њеним сјајем у његовој сузи: „Али никад нећеш сјати / Као у мојој сузи”. Србија је у Сладојевој пјесми – као код Црњанског – демитизована, „без небеси”, и препоручује јој се ритуално праће у Дрини. Горко и болно пјева, готово цивили Сладоје, када пјева о отаџбини и завичају, али та његова иронија је света од и до бола. По том споју бола и ироније са отаџбинским темама, Сладоје је најближи Милошу Црњанском.

Велике националне несреће и потреси из темеља потресу и претресу и наше културне темеље, и нашу историјску вертикалу,

од Светога Саве до Милорада Екмечића. Пјесма „Плач Светог Саве” испјевана је гласом свеца који ни сам не зна „корен несреће ове”. Он је својим Србима зборио о слози, а види – „још се деле”. Браћа и на измирењу „у недра скрише ноже”, али су и Срби и њихов светац родоначелник нераздјелни и у цркви и у рову: „Ако у цркву свратиш чућеш како плачем / За децом која ме опет славе у рову”.

Из перспективе лирског јунака испјевана је и пјесма о Његошу – „Боли ли те”. Његошеви савременици о којима брижи – љути Црногорци – додијавају му свакодневно свакојаким питањима, понекад заљућеним чак и презиром, али су ти тешки људи имали душу, самилост и саосјећање, показујући бригу за Владичину болест и невоље:

Час видим мученике час хуље и комите
И благи шапат чујем – Владико боли ли те.

Вредносно Владичин суд долази у завршној строфи – његови савременици су били лафи, а шта су и ко су ови сада – наши савременици и браћа – нејасно је и самом Његошу:

То ипак бјеху лафи вазда спремни да гину
Једнако за Косово за драчу и утрину
А шта је ово сада шапни ми Небесниче
Куда је ово пошло одакле све то ниче –
То што ми жврља по *Вијенцу* и *Лучи*
Мастилом од сурутке од пљувачке и жучи.

Сладоје не загађује пјесму биједном политиком, али је вредносни суд јасан и немилосрдан, изражен комбинациојом метафора и метонимија.

И пјесма „Принцип” испјевана је гласом лирског јунака, и то као исказ пред судијом односно пред вјечношћу. Сладојев Принцип остаје при свом: „Ја бих се судијо опет жртвово истом циљу”.

Умни, тихи, образовани, осјетљиви пјесник и преводилац Иван В. Лалић, син једног младобосанца, Сладојев је лирски јунак. Крхак, стар и слабог здравља, он је био уз свој народ и говорио стихове на црквеним згариштима „С детињом надом да ти још спаса има свете”. Пјесник шапата је чуо и шапат Јована Дамаскина, и сада још чује и „шапат о умореним у Глини”, као и крике жртава ондашњих и садашњих, али га ништа није пољуљало у вјери о вриједности Византије и нашег златног наслеђа од ње, нити у љубави према Богородици. Сточанин по оцу, Лалић пита пјесничку сабраћу: „Колико је одавде и где му дође Столац”, па наставља:

Кршећи палидрвце дрхтури шака пегава –
Тамо су моји били и бресква и Брегава
И византијски плава небеса над касабом –
Све је то сад далеко мени старом и слабом.

Иза безазленог, њжног, биљног зеленог наслова „Раштан” крије се омаж великом спрском историчару, академику Милораду Екмечићу, и тема геноцида над Србима у Другом свјетском рату, геноцида који је обиљежио „Каравек”. Екмечић је родом из Пребиловаца, гдје је пострадао седамдесет осам Екмечића, па се алутира на професорову књигу *Душо њушовање између клања и орања*, док се „сузни листови раштана / И сабље празилука” преображавају у свијеће „за уморене Екмечиће”.

Сладоје мајсторски спаја меланхолију и иронију, нарочито када пјева о јунацима и јунакињама о које се огријешила грешна отаџбина, потиснувши их на ивицу заборавља. Таква је пјесма „Скица за споменик Милунки Савић”, хероини из Првог свјетског рата. Споменик би јој ваљало подићи „Као народно огледало” испред Краљевске банке – заборављене банке полузаборављеног краља – гдје је по рату зарађивала хљеб као чистачица, „Скривајући од светине / И ране и ордење”. Такав је цинизам историје. А друго мјесто за споменик могла би бити „Титова крчма”, „гдје се такође / Старала о хигијени”, и гдје се ноћу скупљају духови умрлих и погинулих са обје братске, и данас закрвљене стране, да уз пиће славе Отаџбину, Краља и Тита. Сладојев патриотски цинизам достојан је цинизма историје и нашег историјског заборавља.

На крају каравијека је – бијела зима. О њој пјевају двије пјесме: „Горска служба” и „Зима на крају века”. Прва је у знаку набрајања на шта све снијег пада и шта затрпава: „Без милости сипа веје непрестанце / На раселине урвине и кланце”. Пада и на сам лирски субјект: „Затрпава ћутке и мене и мене”. Пада и на лирском субјекту драге „неумрле миле”, угрожавајући живот, а онда се набрајају физичке мете вијавице: лисичји траг, превој преко кућног прага, крст од леда, купола стога. При самом крају пјесме наглашава се да снијег „пада на пусто српско”, „на издиге и жупе”, па постаје неки онострани метафизички снијег против кога горска служба нема одговора, већ само „крпи мишије рупе”. Свијет остаје затрпан и стегнут у зими, снијегу и леду, што ће још изразитије бити исказано у пјесми „Зима на крају века”. У њој се потврђује наша слутња о метафизичкој природи леда и снијега на крају „каравека”. Двије повлашћене српске свете биљке, храст и липа, биљке храмови, тугују и плачу. Црнопреља намотава „конац века”, при чему *конац* значи и *крај* и *ниш* за намотавање. Први циклус се завршава најнеобичнијом

сликом младог Спаситеља коју уопште знамо – он пуже уз леденице. Нимало весела слика ни младог Бога, ни човјека. Слика туге, зиме и леда доминира космичким простором и чине га оностраним.

5.

Други циклус носи наслов „Пред црквом” и у знаку је, условно речено, религијске тематике. Прва пјесма је у овом циклусу о свјетлости, али је досљедно испјевана у класичним тужбаличким тро-чланковитим стиховима (4 + 4 + 4), при чему су најчешће два чланка (осмерац) повезана у једну цјелину, а слиједи им трећи (четворац) као „припјев”. Има се за чим нарицати и када се пјева о младој свјетлости која затрепери и у нама „Што је сјала / У пећини над водама / Из јасала” – за озеблим брезама безбратницама, за незацијељеним земаљским ранама, а нарочито за нашим петозарним мученицима у „братским” апсанама, бившим нашим касарнама:

Да не зебу без опела
У касарни
Мученици наши светли
Петозарни.

При крају тужбалица постаје исцелитељна, указујући да „Зацељују земљи ране / Снег и цича / У крошњама хује псалми / Сјаји Жича”. Да ли је то – вјероватно јесте – сјај Жиче доспио до снијегом завијаних крошања Херцеговине и није ли то опет светост сјајем храма проговорила у природи?

Једно од најљепших, најређих скраћених поређења јесте поређење жишке (жеравице) и цвијета каћуна, који провирује испод снијега:

У кућерку дрводеље
Божја трунка,
А из смета жишка жива
Цвет каћунка.

Упркос свим мраковима *каравека*, Сладоје препознаје у нама ону зраку која је титрала и сјала над колијевком тек рођенога Христа:

Здрхтури она зрака
И у нама
Што је сјала над колевком
У јаслама.

Довољно је да се препозна када бар једном задрхтури и да нам покаже, свему упркос, људску христоликост и свјетлосни метафизички дар младога Бога – треперећи зрак – који доспије кроз миленијуме.

Чланковитим тужбаличким стихом, са нешто другачије комбинованим чланцима, испјевана је „Љубостиња”. Тако су четворосложни одсјечци досљедно компоновани у један шеснаестерац (4 + 4 + 4 + 4). Ова пјесма је остварена игром топонимима, а Љубостиња се јавља тек у поенти, као чувар душе и извор тоpline и топлоте:

Чим нас грејеш добра земљо шта ти тиња –
Смрзла дуња или душа и у души Љубостиња.

Од других цркава тематизују се Хиландар, Жича, преко свога баштована, и Наша стара црква у Мостару. Хиландар је далеки недостижни духовни циљ за некога ко је „У смућеном стаду ни јагње ни звере / По свој гутљај наде и напитака вере” једва кренуо и у локалну цркву на литургију, са пуном свијешћу о тежини грјеха, па обавезно треба навести завршних шест стихова:

А за наше грехе несреће и муке
Мајчице Света мало су три руке
И можда је боље да до твога храма
По спас и милост душа дође сама
Јер ја сам препун пепела и гара
И не смем такав у сјај Хиландара.

Наша стара црква у Мостару подизана је у турском вакту, па је морала допола бити у земљу укопана. У поенти се вертикала обрће, па у завршном стиху пјеснички субјекат чује из далеке прошлости ријечи турске одлуке, а нашу цркву види потпуно опречно тој одлуци:

Још чујем силазећи у ведрину дана
Из цркве што је у небо укопана.

Пјесник не може изоставити ни „Цркву на далеком брегу”, којој посвећује истоимену пјесму. Све самља, жељна људи, окружена хумкама, она се пјеснику јавља у сну, прображена у мајчин лик:

Видим је у сну белу у материном лику
Шћућурену и саму на далеком ћувику.

За овај „циклус” је природан и очекиван и молитвени тон. Тај молитвени тон је жанровски обиљежио неколике пјесме. *Каравек* је свео српски календар на *црни уторник* „који једнако траје”, а то је у српском народу несрећан дан – дан косовског пораза и полома. Отуда и наслов пјесме „Свакодневни уторник”. Отуда и молитва за Косово и „тужне косовске старце”, који су „уредно примили све твоје ударце”, и за „лица њихових жена / Што су у страшном часу у Христа позајмљена”. Молитва подразумијева набрајање, па се пјесник моли „за дечју шару на огњишту у лугу”, за „Крстину и Крстачу и црни кров од сламе”, за „плод у грешној кози / у смрзлом бусену клицу петла на једној нози”. У том убогом свијету несреће догађај је који треба уписати златотиском „и када кокош у миру снесе јаје”. Молитва се поентира замолбом да се у календару „и други белези сјаје / Уместо црнога уторника који једнако траје”.

Молитвен је глас и жичког баштована који моли за себе и за биљке о којима брине: за травке, различак, чокоте, безимено љековито биље за убоје на ране, хљебну муку, али и за осма врата на седмовратној крунидбеној Жичи која би била не за осмог краља, већ за нишче.

Већ у иронично интонираном наслову „Зимска молитва за Улог и свих седамнаест његових становика” Сладоје спаја високи тон молитве са иронијом, али молитву не пародира; сугерише се визија пуне земље без становника: куће су *ничије*, села *похарана*, а „Мор(и)а коло води и Куга Бела”. У крчму, коју луди механика никад не затвара, „сврати тек Сабласт и Утвара”. Наравно, и ова пјесма користи поступак набрајања које се ниже кроз девет октава и два дистиха.

Чак и пјесма, гдје се опјева мали Божји предак, поентира се замолбом за ријеч: „И учини свемогући / Да се душа и реч скући”.

Жанр *похвале*, и то похвале биљу, налазимо у пјесми „Устао је Лазар”. Биље узорно даје снагу сваком устајању својим незадрживим растом пут неба; оно је узор и подстицај устајању и васкрсењу човјековом. Послије набрајања свих подвига мрава, пчела, ласта, рахитичног класа, слијепог пупољка, хромога храста, бубе – тек устаје Лазар, у поенти:

А од оног класа
Сви су нишчи сити –
Устао је Лазар
Придигни се и ти.

Међу разноврсним лирским врстама налази се и једна „Посланица Херцеговцима једва познатог аутора с краја XX века”.

Најучесталији глаголски облик у овој пјесми је апелативни императив, проведен од почетка до краја.

Пјесник прво позива Херцеговце да славе Божја чуда, а онда их подсећа да не забораве шапат својих страдалних јама, „Из којих миле сени помиле ноћу нама”. Пјесма је каталог непорецивих вриједности којима се сваки Србин, посебно Херцеговац, самјерава са јасним системом вриједности.

За контекст овога избора најзначајнија су три момента: однос према Србији („Србију слави навек и кад јој до вас није”), однос према смијеху („Дрешите мешине смеха у овој долини плача”) и према ганги као локалној српској пјесми: у тој пјесми се заплела „Јека првога вриска и арија опела”. Но оно што увијек човјек мора имати на уму у српској земљи, јесте да ногом стоји или на гробу или у храму. Зато светост земље није никаква патетика.

Пјесник Ђорђо Сладоје изузетно присно и људски топло доживљава Рождество. Нема рођења без суза и мајчиних порођајних болова, „па долина ова у сузи сјакти”, а Богомајка се мучи као каква Херцеговка, пастирица”: „У јаслама тихо јечи Богомати”.

Рођење прати опасност од целата који прате благовјесника са истока. Рођењу Спаситеља слиједи покољ витлејемске дјеце.

У трећем, завршном катрену пјесник опет вапије за своју Херцеговину у мраку *каравека*, питајући се о судбини и изгледу на живот новорођене дјеце у ратним и поратним приликама у Гацку и Стоцу:

А има ли иког налик Спасиоцу
Док мрзне у души и по свету мете
Да згреје у Гацку утеши у Стоцу –
Ако се и тамо гласне неко дете.

Пјесник је благодаран Господу на даровима његове милости и том пјесмом – „Дарови твоје милости” – заокружује овај „циклус”. А ти дарови су нормални и обични. Пјесник умије да буде захвалан на хљебу насушном, свакидашњем: „Напунио ми срце и строфе и бисаге / Ушушкао ме међу ближње ко у облаке благе”, па шта човјеку више треба у злом времену. Уз то га је ослободио негативних осјећања и прохтјева: „Лишио си ме злобе, похлепе и страха”

Већ половином трећег, а нарочито у четвртом катрену овога сонета долази до обрта – захвалност се претвара у молитву и замолбу упућену Господу:

Али ме не лишавај ни кајања ни стида
Ако не чујем дете које у мраку риди

Ако се не осврнем на Твоју живу рану
На убог и боног и луду самохрану
Не дај ми да се стврднем или узнесем почем –
Без трунке самилости не остављај ме Оче.

Савез са собом и са Господом је потпуно успостављен. Са осталима ће лакше, чак и кад је привидно теже.

6.

Вјероватно прва строфа пјесме „Загледан у плавет” најогољеније и најјасније изражава осјећање у ратном избјеглиштву:

Сам ко брабоњак на цедилу света
Ту у белини невидљивог смета
Ћутим на клупи и у плавет зурим
Греје јарко сунце па од чег дрхтурим.

Осјећање усамљености прожето је осјећањем безначајности и сувишности до самоунижења. Лирски јунак, сведен на црну флеку у бјелини невидљивог смета, ћути и дрхтури од самоће, изгубљености и унутрашње језе, зурећи у плавет око себе. Велики поштовалац природе, који је учио животни наук од биља, коња и птица, није научио лекцију од бреста и дуда и остао је обескоријењен ма гдје да га је живот бацио – „сам док и свуда”. О тој љутој, безнадежној, изгнаничкој самоћи пјева четврти „циклус” ове књиге, „циклус” тешке туге и густе меланхолије.

Лирски јунак не зна ни шта предузети, „ни куда отићи / А то је најтеже – кажу Паштровићи”. Њему је потребан заточник, не као некад – у епско вријеме – да га замијени на мегдану, већ да умјесто њега оде по хљоб и млијеко, сађе у кафану, „да се пробуди па да ово гледа”, што није за гледање и што очи и душа не могу да поднесу. Свијет поратног расула и избјеглиштва неподношљив је и за гледање, а камоли за живот. А на свијет се гледа – сјећа се пјесник Милана Ракића и његове избе иностраних дела – из мемљиве избе несмислених дела, пародира Сладоје Ракића, додајући горчине, соли и цинизма на Ракићев стих – а на ту избу се несрећном, савременом циничном пјеснику „светла Отаџбина свела”.

Излазак из те мемљиве избе у шетњу поред ноћне ријеке не доноси смирење ни „комину утехе”, већ овјерава сазнање да је шетач „Проточен до костију самоћом Сентандреје”, а ваљало би барем неким стихом згријати „душе што у Дунаву чају”.

Најобимнија и најстрашнија Сладојева пјесма је вјероватно „Преко Дрине”. На преласку преко те ријеке десио се неки невидљиви, а највећи метафизички губитак. Неко ко је цијелог живота гледао преко Дрине у своју матицу, видећи „из Босне као из сепета” – асоцира Сладоје на Андрића – Мали Зворник као Јерусалим, а Србију као „земљу обећану”, на мосту је већ зажалио „За нечим што навек отече низ Дрину”. Послије искустава „у магли земље обећане”, лирски субјекат се све чешће у сну враћа назад и све чешће му се јавља она „црна пруга” великог везира Мехмед-паше Соколовића која пресијеца груди и душу. Али оно што је отишло низ Дрину, више се не враћа.

У избјеглиштву је пјесник стекао неко тужно имање: мемљиво и влажно поткровље са кровом и стрехом, што му је тада постало дом и кућа, па онда набраја своју имовину, покретну и непокретну, али фиктивну: има кржљав шумарак, „у шумарку Роме”, једну стазу, на стази мутну барицу пуну крокодила, звијезду водиљу, лихвар берберина, слијепог звјездочаца, државу у ровашу, голубове на симсу, почесто луди вјетар, благе сутоне и поглед на Фрушку, „божјака са фрулом”, „продавца благовести”, ислуженог жбира, ћука у срцу, змију белоушку, цркву, кафану и „ситну синекуру” – све у свему богат и циничан посједовни лист човјека који не посједује ништа, а који је својим инвентаром у мирне упловио воде, па безнадно поентира:

Али и мирном водом човјек нечујно оде
Одсутно смешећи се са Хароновог чуна –
Или у општи сливник као слизак сапуна.

То су свијетле перспективе „богатог” власника „имања”. Варке су и дом и спасење. Варке су и голубови као птице мира и благовјесници. Избјеглиштво је изгнанство чак и кад се мисли да се иде кући и матици у загрљај. Пјесник је изгнани Овидије и у домовини, када је у избјеглиштву, па отуда ови најгорчи, најпоразнији, али моћни стихови:

Изгледа да сам доспео у Томе
А пошао сам теби доме слатки доме.

Шетња поред ријеке не доноси смирење ни „комину утехе”, већ овјерава сазнања да је шетач „Проточен до костију самоћом Сентандреје”, да „излази адин на дарогу”, „Пуст као књижевно вече у Црвенки”. А у поткровље, „нови дом”, долепшали су у најближе сусједство голубови – да новом становнику огаде љубав према птицама:

Наврате да ми се и они усеру
У сан и живот у стих и у веру.

Гдје и у чему да нађе утјеху усамљени човјек? У биљу и љубави, гдје ју је налазио и Милош Црњански. Биље, и кад је најситније, кад је зрно и сјеме, показује своју постојаност и тврду вјеру: „ниједно се зрно не одриче Христа”, а свака биљка устаје и ниче на Божји знак, па се преображава Вишњићев стих: „Уста раја ко из земље трава” у Сладојев: „Устала је трава кроз кости из раје”, којим се показује бескрајна надмоћ траве у својој мудрости обнављања над човјеком пуним илузија да травом влада и господари. Чудо прољећног обнављања захватиће и пјесника: од његовог горког даха проклијаће још горчи пелин. Ипак је утјешна ова веза са биљем, утолико више што траје и на оном свијету: „А неко од мојих са онога света / Помаже да се глог докопа цвета”. Као да је овом доживљају биља близак и Милован Данојлић.

Зато лирски субјекат и сади биље да би стекао храм и друштво. Примила се липа небесница тамо гдје друго дрво није могао, и у земљи и у души лирског субјекта, и донијела собом своју стару словенску митологију; она је и црква, и кућа, и мила сеја, а кад се уз њу посаде и приме два-три бора, „Ето горе / Романије / И из горе / Разговора”. Митско дрво призива митску планину, а два мита – цио спасоносни космос.

Да би се отела и одржала једна туја треба да је заволи и љубављу заштити један пјеснички пар, а да се онда у тај план стварања умијешају и космичке силе: да је земља прими, небеса призову, сунце помилује. А онда се у њу насељава њој иманентан свијет. Али и туја је ограничена утјеха, па Сладоје меланхолично поентира пјесму: „Она облаке граби / А мене земљица црна / Ко неутешно дете / Све чвршће привија / На груди материнске”.

Има Ђорђо Сладоје и своје спасоносно *словце љубве*. Говорили смо својевремено о ненаметљивом присуству љубави у Сладојевој поезији, што је у овој књизи нарочито тематизовано у двијема пјесмама: „Писмо теби”, са посветом „*За Емсуру*”, и „Зимска љубав”. „Писмо теби” је испјевано у дистисима, а „Зимска љубав” је сонет. Дистиси су, наравно, парно римовани и има их укупно једанаест. Релативно мали број љубавних пјесама пјесник објашњава својом стидљивошћу („А ја сам узама стида у чвор гордости свезан / Праштај љубави моја што други говор не знам”). А тај пјесников говор је затајен и метафоричан; говор „на ком травке под снегом ћуте / У понорнице именом твојим загрнуте”. Е, па да није ништа више испјевао у славу љубави осим овога стиха, Сладоје је написао изузетно много – херцеговачке бројне понорнице

загрцнуте су њеним именом. Трагови љубави се читају из росе као трагови срне и шумске дивљачи, што потврђује нераскидиву везу Сладојеве поезије с природом.

Сладоје је понекад склон необичним деминутивима на најнеочекиванијим мјестима; деминутивима оних именица које су постале препознатљиво национални и традицијски симболи: Његошев наслов *Огледало српско* у Сладоја је такође наслов пјесничке књиге са деминутивом и јаком ироничном сјенком – *Огледалце српско*. И наслов Деспота Стефана Лазаревића *Слово љубве* постао је у Сладоја *словце љубве*, истина не у наслову. Пишући писмо својој љубави, Сладоје је посегао за најсветлијим текстом на ту тему, осјећајући да је недостојан и теме и тога светог текста, па своје *слово љубве* преображава у мало, њежно *словце љубави*, које настаје упорним испирањем златног муља из златоносне ријеке Пек:

А шта сам чинио друго васцелог худог века
Него у шкрапи душе као у муљу Пека

Испиро словце љубве, ловио сјај и ехо
Речи које су давно крштене твојим смехом.

Сладоје слави љубав као спасоносну и за њега и за његову поезију: „кад плану рукописи” спасавала је и чувала стихове-погорелице, гријала у збјегу, и пјеснику и пјесмама сламку додавала „пред налетима Лете”. Глас којим га је љубав дозивала био је глас „у ком су трешње цвале”, што је слика достојна Црњанског и јапанске поезије, а знамо да је из Сладојеве баште. Али многи су у својој башти узалудно гајили трешње – цвијет им није пропјевао.

У пјесми „Зимска љубав” пао је на љубавнике тежак терет: да заједно одрже љубав и живот у немогућим условима – да чувају „жишку у смету” и да тјеше осјетљиве – „оне што пате / и због омашке у сонету”. Овдје је облик пјесме омаж Петрарки и потврда завршног дистиха из пјесме „Писмо теби”:

Нити ја имам речи до ових које старка
Уморни ждрал у срцу – као стари Петрарка.

Љубавницима је пало у дио да ушушкују „гнездо стреје”, да врате „милост у Пилате”, да укроте „страшне звери / Утваре што се у сну роје”. Али остаје питање – шта ће да згрије њихове душе „И руке хладне некрилате”.

Али поента је, ипак, веселија, у знаку божанске снаге и божанске природе љубави – љубав и љубавници се обнављају из себе и оног божанског у себи:

И све што су чинили бози
По Аркадији и Китери
Спало је ноћас на нас двоје.

А то *све* је и терет достојан богова, и божанска снага, занос, надахнуће, и ерос у свим својим димензијама.

И у пјесми „Силазак у шездесету” завршна строфа је у знаку љубави. Пјесма је подуга, састављена од осам катрена. „Бранећи изгубљено и жудећ за немогућим”, пјесник је прошао кроз својих шест деценија, мало сазнавши „о свету о људима још мање”. „У мањерци ми вера у завежљају имање”. То мало искуства са људима научило га је да више заволи животиње. Са вјером у мањерци и имањем у завежљају нечујно тоне „у свилу нихилизма”, па сасвим недостојно једног српског Нестора силази у своју шездесету:

На покислом самару на хромом магарету
Силазим као у лагум у мутну шездесету
Где још трепери блага светиљка твога тела
И прах са тајних крила на речи стреса пчела.

Једино што трепери и свијетли, и што избавља из нихилизма јесте светиљка тела – а у тијело је и душа – вољене жене, и тајна поезије. Једино су љубав и поезија физички и метафизички ослонац у шездесетој, у свакој другој години.

Неће, дакле, бити да Сладоје нема љубавних пјесама, а нарочито стихова. И то спасоносних и дубоких. Лакше је уз љубав и пјесму и на покислом самару и хромом магарету дочекати октобар кад стигне „насмешен као припит гробар”, и Светога Тому да опипа и ране пјесничког субјекта.

7.

Пети – завршни циклус „Иза гора” добио је име по истоименој завршној пјесми. Тамо, иза гора, у сада већ више сновидовне и метафоричке него стварне просторе, преселио се и остао један свијет који вјечно зрачи и привлачи. Лирски субјекат је пред њим слаб и немоћан. То је свијет дјетињства, дјечаштва и младости; свијет лирских евокација, у сусрету с којим лирски субјекат заборавља на своју сиједу главу, године и старосно доба, на респектабилно животно искуство, и постаје опет Дон Кихот који „у облаке би опет да крене”, или „далеко некуд” за трешњом у цвату. Евоцирани завичајни сутони изазивају жалне струне и елегичне тонове чежње за недостижним и немогућим, а најближим и најприснијим.

Дио живота, најчаробнији и најзанимљивији, дефинитивно се и неповратно одвојио од човјека. Шапат иза гора, који дозива пјесника, сада је метафизички доживљај.

Одлагао се одлазак из тога свијета, али је он дефинитван и без повратка. Тај свијет се може само лирски евоцирати, као што се евоцира завичајни, чисти, крилати снијег „Што шуми у сутон као краљевска свила” и чије су пахуље „слова из Библије”. Тај евоцирани, давнашњи вјечни, а одавно непостојећи снијег има својство своје супротности – жара и ватре – па постаје у лирској евокацији „жеравица на којој се душа грије”. Тај метафизички свијет „во вјеки ће сјати” и гријати озеблу душу лирског субјекта, као што ће га гријати запретани жар и разбуктала ватра на огњишту родне куће, а благошћу обасјавати „светлост непозната” с храстовога пања, липе и младих трешања, и „из брезиног пререзаног врата”, а „кроз слеђено кандило шишарке” трепериће свјетлост и мирисати кад, света као из свештеничког кандила на литургији. Оно што је прошло, остало је „иза гора” и постало вјечно; постало је складиште метафизичких квалитета и извор лирских евокација, и „праведне воде” као врела Јавича, са којег је „последњи пио Свети Сава”, а онда је пјесник том праведном водом послјије осам стољећа окријепио своје читаоце. Остала је чежња да се оде тамо „иза гора”, гдје још постоји напуштена кућа – кућа раселица – с вратницама које цвиле, препуштена вуковима и птицама, и заштитном биљу, копривама и пелину, зови, јасену и букви. Тамо је и језеро Клиње, прешло већ чежњом у пјесников језерски сан: да се уздигне једном „на висораван ведру попут хомерског смеха”, „одакле шапатам нешто проговара / И присно и ниње / И шета се у ноћи с неземаљским брујем / Молитве на гори васкрслих четинара.”

Осјећање страха је пратилац дјетињства, утолико прије и више што је основа за страх било. „Из карамрака оног” могли су сваки час банути вук и баук. Вјетрови и мећаве су могли затрпати све и завијати дјецу; могле су све однијети „дивље воде / И распеване але”. Најугроженија су увијек дјеца, поготову од привиђења и утвара, какво је било „и оно страшно око / Које из таме гледа – још може да нас сркне / али му Неко не да”. Угрожена и уплашена дјеца вјерују да их неко чува – светац заштитник или сам Господ.

Са сваке старне је „чудо кидисало” на грешно дијете, па је потреба за заштитом свакодневна и насушна. Отуда и наслов пјесме „Даноноћна бајалица”, јер се ваља ријечима и бајањем, и за то пригодним оруђем, опремити „против чини и утвара страве згране и сугреба”. Модерна поезија на модеран начин и у модерне

сврхе упошљава фолклорне жанрове, односно жанрове народне поезије. Овога пута је то у функцији изражавања страха и угрожености дјетета.

Дјечаков страх је повезан с осјећањем одговорности за повјерени му задатак. Наслов пјесме „Велики прасак” упућује на космичке догађаје који прате разарање и стварање свјетова и галаксија, космоса. У сваком случају се насловом сугерише космички догађај огромних размјера.

Хипербола може бити, и овдје јесте, у функцији ироније, Сладојева пјесма „Велики прасак” је сонет о паду једне стаклене боце препуне воде и леда, коју је несрећни дјечак понио косцима. Глатка, орошена боца је клизнула из руке, пала на шкриљац „и уз грмљавину у безброј комада” се распрсла. То је, за дјечака, имало димензије космичког праска. Треба изаћи пред оца и жедне косце без воде. Безазлен дјечји преступ – преступа заправо и нема – изазива тешка осјећања: страх, стид и понижење. Учење одговорности је болно, као што је болно и одрастање.

А отац није било ко, већ оглашени гуслар Спасоје, познат са пјесме и гусала с обје стране Неретве, па људи његовој кући долазе – „да душу замелеме” очевим гласом и струном гусала – кроз сву херцег-пустош од невесињске студени до питомине Стоца, а онда уз пјесму небо полове, док млади, већ стасали лирски субјекат „танку Хајкуну сву ноћ гором” лови. Тај доживљај траје, ево, читав један животић.

И фотографисање је застрашујући чин. Придошли, намиришани стриц из Панчева свечано постројава дјечака и његову породицу за фотографисање, а то личи „за успомену као за смакнуће” – личи на стријељање уза зид. Стриц нишани фото-апаратом, мирисним прстом подиже главе постројених, док уза зид постројени – колективно лирско ми – „стиснутих усана збијени уз дувар куће / чекамо да најзад изврши смакнуће”. Фотографисање као стријељање уза зид куће једна је од трауматичних успомена из дјетињства, и један од урезаних ожиљака страха.

Једна од најпотреснијих и емотивно најмоћнијих Сладојевих пјесама је „Доћи ће мени ујак” – права мала балада о ујаку. Састављена је од пет катрена, испјевана у унакрсно римованим старим народним осмерцима, ова пјесма је беспрекорно компонована и емотивно убојита. Испјевана је досљедно из дјечје перспективе, и то дјетета без заштите, кога муче авети и утваре, а све су прилике и други, одраслији дјечаци који говоре ружно о дјечаковом оцу и мајци. Дјечак се, сам и немоћан, позива на тајанственог ујака, који никако да дође:

Доћи ће мени мој ујак
Па ћемо онда видети
Чији је тата патуљак
Ко ће се мајке стидети.

Ујак је митско биће, у вези је с планином Сомином, па ће отуда „крила донети / и ону звезду најбељу”, што ће дјечака учинити супериорнијим над његовим мучитељима. Ујак је митски јунак из планине и, вјероватно, мајчине приче и нарицања. Дјечак види и ујака као утварно митско биће које промиче кроз кланац и иза облака, али му је сумњив мајчин плач при помену планине Содине:

Ено у кланац замаче
Иза облака промину
Што ли се мајка заплаче
И куне клету Содину.

Ујакове моћи су хиперболизоване у дјечјим очима – он помјера и прескаче планине – али остаје чуђење што га нема да заштити угроженога сестрића, а то је њему тако лако кад је добар и моћан:

Он може подић Волујак
Прескочит преко Лелије –
Доћи ће вама мој ујак
Ал што га нема где ли је.

Из дјечаковог монолога се слути оно главно, а незиречено, што дјечак не разумије и не прихвата: ујак је погинуо у планини Содини, а мајка од свога изгубљеног брата гради култ у дјечаковим очима и митску, моћну заштиту против утвара и малих дјечјих напасника.

Емотивна снага пјесме је постигнута захваљујући дјечјој перспективи, дјечјем виђењу свијета и (не)знању; српски савремени пјесници се понекад мајсторски користе искуствима пјесника за дјецу.

Једна од најбољих Сладојевих пјесама је пјесма „Коњски пут”, испјевана у пет катрена састављених од седмераца чији су само парни стихови досљедно римовани. Она има форму обраћања, савјета лирском Ти, а самим тим и илузију усменог говора, што је истакнуто одмах у првом стиху (*А ти се држи коња*). Други стих већ исказује сумњив однос према вођама и свакој идеологији (*Нек дружи следе вође*). Пјесма опозицијом коњ – вође успоставља хуморно-иронични тон: кљусе је, макар било и рага, и сакато, и старо и багљиво, супериорније од вођа. Вође често воде у неповрат, а коњ увијек право кући:

Зато се држи коња
Сипљива слепа хрома
Кад нико не зна куда
Он каса право дома.

Друга опозиција је коњска глава (односно грива) – реп. Јачи се грабе за главу – гриву, а лирском Ти се савјетује да се држи репа:

Држи се за реп, синак
Док јачи гриву грабе
Кљусе је светионик
За уморне и слабе.

Кљусе је светионик, а коњски реп сиротињски компас који може доста да издржи. Држати се репа, значи вјеровати коњској беоњачи. Стари коњ је, уз то, сародан, својатљив и милостив, посебно у невољи и мењави. Он ће, као и Кочићев дјед у приповиједи „Кроз мењаву”, постављати исто питање:

Кад маховина слаже
Залута северњача
Из долине из магле
Сја коњска беоњача

Једино њој је знано
Куд сузне стазе воде
Из мењаве ћеш чути
Коњско – идеш ли роде?

Кућа као центар идеологије и свијета и коњ, умјесто вођа, као водич до куће и онај који зна пут до свога историјског циља – то је праистара патријархална идеологија која се супротставља идеолошким схемама и сумњивим вођама новог доба.

Сладоје је испјевао духовиту, ироничну, чак и сатиричну пјесму о старом, хромом сипљивом коњу и вођама: о тешком питању оријентације у маглама и мењавама живота и историје.

Завичајни свијет доживљава расуло и пустош. Остају напуштене куће раселице и гробови које нико не обилази. Остаје понека сестра као жртва да „брани очевину страхом од јеленка”. Сладојева пјесма „Сестра” једна је од најтужнијих, иако његовим пјесмама туге не фали. На њу је спала кућа и кућно огњиште, ватра и дим. Кућа и дим су синоними. Жива је она кућа из које се извија дим, а тај дим је, за Сладоја, „извезена варка”. Пронађена је

сјајна метафора, иманентна дјевојачкој руци – сестра је везиља – и стању ствари: дим је варка, јер је кућа једва жива, сведена на једног члана породице, на сестру која живи као незаређена монахиња. Нема момака нити има изгледа за удају; њени просци су бор и брест, које одбија, а приклања се Сунцу, свјетлости, каткад метафори Христа:

Враћа прстен бору неће дар од бреста –
Зарекла се Сунцу – биће му невеста

Али нема другог руха ни мираза
Осим наше патње туге и пораза

Поента је преболна, али је мајсторска:

Моја сиња сестра при звезди крвавој
На дар манастиру везе први завој.

Сиња сестра – нијесмо ту синтагму досад срели, а тако је језива у својој једноставности. *Сиња* је стални епитет уз кукавицу, а Сладоје ту устаљену комбинацију није могао пустити низ своје перо. Прво, било би банално; друго, било би неприлично, увредљиво, па и злослутно: сестра која има браћу никако то није. Овако – *сиња сестра* – болно је до суза, а болно је јер је прецизно, јер призива и ону неименовану кукавицу. Врхунско језичко решење. Она је везиља, што је већ најављено сликом извезене варке дима. Она везе „при звезди крвавој”, чиме се сугерише ратни ужас и крвопролиће у ипак пустој земљи. То се потврђује предметом који везе – то је први завој на дар манастиру. Завој се обично не везе, али сестра хоће незаном јунаку, рањенику и мученику, да уљепша рану неким својим везом и личним знаком.

Посрећила се Сладоју ова преболна и прелијепна пјесма, коју је иначе тешко испјевати. Сувише је то и присно и болно, и деликатно да би се могло опјевати, али је Сладоје показао и дара и храбрости, остваривши и изузетно топлу, њежну и ужасно болну пјесму.

Др Јован М. Делић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са
јужнословенским књижевностима
jovandelic.delic@gmail.com